

A V Á R N A I C S A T A.

Hadtörténelmi tanulmány.

(A várnai csata két tervét lásd az első füzetben.)

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Míg a magyarok a leírt módon Várna alá érkeztek, *török* részen is nagy és fontos dolgok történtek.

Már röviden fölemlítettük, miszerint Brankovics György, szerb despota, nem elégedett meg azzal, hogy a törökök ellen intézendő hadjáratban való részvétét megtagadta, rövidlátó — vagy ha úgy tetszik előrelátó — politikája nem nyugodott meg a semleges szemlélő szerepében, hanem eddigi pártfogója, hűbérura és oltalmazója ellen fordulva árulást tervezett, mely a magyar sereg romlására irányult. E czélból még a magyar hadi készülétek folyamata alatt titkon értesíté némelyek szerint Muradot, némelyek szerint a drinápolyi török kormányt¹⁾ a magyarok szerződésességéről s a megkezdett készülődésekről, majd seregét összegyűjtve, avval országa déli részeibe sietve, Castriota György fejedelmet a szerb területen való átvonulásban és így a magyarokhoz való csatlakozásban megakadályozandó.

Castriota György ugyanis Krojából északkeleti irányt tartva, a Rigómezőn át Pristinának és Prokopljének indult meg, valószínűleg azon szándékkal, hogy a Stara-Planinán átvonulva a

¹⁾ Brankovics árulásáról több forrás tanúskodik; hogy bizalmas levelel közvetlen Muradhoz fordult volna, alig hisszük, mivel Murad ez időben a távoli Ázsiában tartózkodott; valószínűbb, hogy a drinápolyi kormányt értesítette, melynek élén (II. Mohammed nevében) *Chalil* pasa állott, ki nem késelt Muradot a kormány újbóli átvételére ösztönözni. Ez kitetszik *Száidiudin* előadásából is. Vámbéry id. m. Történelmi Tár. XI. 211. l.

magyar sereggel vagy az Al-Dunánál, vagy legalább valamely más, a Balkán-hegyláncztól északra fekvő ponton egyesüljön; ez út-irány kétségtelenné teszi, hogy Castriota a magyar sereg hadműködési iránya felől tudomással bírt — bárha ez egyetlen kútfőben sem említetik — mert különben inkább keletnek tartott volna, hogy a magyar sereg első hadműveleti tárgya, Drinápoly felé közeledjék.

Brankovics az epirota fejedelemnek a szerb határon Pristina és Prokoplje közt állta útját, amennyiben a *Byele Zarkive* szoros-t fatörzsekkel eltorlaszoltatta és csapataival megszállotta; hogy ez a *Byele Zarkive*, melyet Teleky műve Gebhardi után fölemlít, hol volt, nem tudhatjuk, mivel az a térképeken föl nem lelhető; de valószínű, hogy a mai Mardar nevű szorossal azonos, mely az idézett vonalon jelenleg is (a berlini szerződés alapján) határszorost képez és a Pristinából Prokoplje, illetőleg Niš felé vezető utat elzárja.

Brankovics vállalata sikert aratott, mivel Castriota serege a szerb határon valóban heteken át lekötetett s midőn a szerb állásokon magát végre is átvágta, már késő volt; a szerencse kockája Várnánál már eldőlt, még pedig a törökök javára.

Hogy mi történik vala akkor, ha Castriota György előnyomulásában föl nem tartóztatatik, meg nem ítéltető, mivel elindulásának ideje s útvonalának részletei meg nem állapíthatók; talán egyesült volna a magyar sereggel, talán megtámadta volna a szultánt a Balkánon való átkelésnél, vagy a Várna felé való előnyomulás alatt; ki tudja? Csak az kétségtelen, hogy, ha közreműködhetik, közreműködése a hadjárat kimenetére nagy, talán döntő befolyást gyakorol.

A drinápolyi kormányt a magyar sereg közeledése rémülettel töltötte el, s méltán; a török hadsereg színe-java az ázsiai hadszínhelyen volt; az ifjú sah, mint Szádüddin *II. Mohamed*et nevezi, nemes ambícióval telve, képes volna ugyan a drinápolyi csekély helyőrséggel is megindulni, hogy az Izlám ellenségeivel mérkőzék; a kormány bölcs és tapasztalt feje, Chalil pasa azonban jól tudja, hogy ez merő képtelenség és követet követ után küld Mu-

¹⁾ Teleky i. m. I, 426.

radhoz, esdekelve kérvén, hogy e vészterhes időben a kormány gyepelőit erős kezeivel ismét megragadja.

«Ha a világ uralma még némi tekintélyvel bírna Felsőség előtt, az ellenség meggyőzésére most van a legalkalmasabb pillanat . . . Szóval a körülmények semmi késedelmet nem engednek, nehogy az Izlám jólétén valami baj történjék», írja Szádüddin szerint Chalil pasa, ¹⁾ s Murad valóban nem is késedelmeskedett többé; seregét a legnagyobb gyorsasággal összegyűjtve, erőltetett menekben a tengerpart felé igyekezett.

A szultán seregével együtt megérkezik a tengerparthoz, de itt nem várt látvány kerül szeméi elé; a tenger habjai a keresztény hajóhad 128 gályáját ringaták, míg a török sereg még csak egy csónak fölött sem rendelkezett.

Murad el volt keseredve e meglepetés fölött, olyannyira, hogy némely írók szerint öngyilkosságra is gondolt; alvezérei azonban nem voltak ily csüggetegek s módokról gondolkozának, mikép lehetne a török sereget a keresztény hajóhad daczára, vagy tán annak segítségével!? az európai partra szállítani.

Mély titok fődí azt, hogy az átkelés *mikor, hol és kinek segítségével* történt meg; sem a török, sem a velencei, genuai vagy más érdekelt állam levéltárából nem került még elé — még most 450 év után sem — hiteles adat, mely e mérhetlen fontosságú és óriási következményeket maga után vonó eseményre világot vetne.

Tény az, hogy a szultán seregével együtt átkelt! Tény, hogy őt ebben a keresztény hajóhad nemcsak hogy meg nem gátolta, de sőt még csak kísérletet sem tett arra, hogy a török sereget szándékában megakadályozza. Már pedig — és ez ismét kétségbevonhatlan tény — ha a keresztény fejedelmek hajóhada állásában híven kitart és a partfigyelő szolgálatot lelkiismeretesen teljesíti, egyetlen egy turbános fő sem kerülhetett volna Ázsiából Európába.

A török sereg átkelése némely írók ²⁾ szerint a Hellespontuson Gallipollinál, mások szerint, s e nézetet — török források

¹⁾ Vámbéry i. m. 211. l.

²⁾ Calchokondylas, Dukas, Dlugos stb.

alapján — különösen a keleti írók ¹⁾ pártolják, a Bosporuson Axivagy Anatoli-Chissár, vagy végre Szádüddin szerint ²⁾ Kaar-Iszkenderie-nél ment végbe; ugyanily eltérők a nézetek az átkelés eszközeinek megszerzésére nézve; azok kik az átkelést a Hellespontuson vitatják, a keresztény hajóhadak kapitányait gyanúsítják, hogy a török sereget részint saját hajóikon, részint kereskedő hajókon magok szállították át s minden fő után egy byzanczi aranyat fizettettek magoknak; a keleti írók ellenben azt állítják, hogy Murad a keresztény hajóhadat elkerülve, a Bosporuson fogadott velencei és genuai kereskedőhajókon ment át.

A keresztény hajóhad parancsnoka Ulászló királynak, illetőleg Julián bibornoknak tett jelentésében egyszerűen azt mondja, hogy a törökök, 40.000 főnyi számerőben Gallipolis alatt a Hellespontuson éjjel, titkon s kis hajókon átkeltek. Hogy a hajóhad ezt meg nem gátolta, azzal indokoltatik, hogy a hajók élelemhiánya miatt s a nagy szelektől tartva, állásaikat elhagyni voltak kénytelenek.

Valóban különös egy indokolás! Egy hadi gályából álló hajóhad, melynek élelemmel több hónapra ellátva kell lennie, helyét a *döntő pillanatban* élelem hiánya miatt hagyja el s féli a *szeleket* ugyanakkor, midőn apró kereskedő bárkák a török sereg átszállítását nyugodtan s veszély nélkül végrehajtják!

Ily körülmények közt nyugodt megfontolás után csak két eshetőség között válogathatunk:

A keresztény fejedelmek hajóhadának parancsnokai vagy áruelők voltak, kik pénzért, vagy titkos utasítások folytán a török sereg átkelését megakadályozni nem *akarták*, vagy a szolgálatkezelésben lelkiismeretlen, hivatásuk teljesítésében pedig gyámoltalan férfiak valának, kik a törökök átkelését megakadályozni nem *tudták*.

A szultánt az európai partokon fia, II. Mohammed és Chalil pasa várták a Drinápolyból idevont csapatokkal; Chalil pasa török források szerint útegeket is állított föl az átkelés védelmére; ³⁾

¹⁾ Leuenclawius, Hammer, Szádüddin stb.

²⁾ Vámbéry i. m. 212. l.

³⁾ Szádüddin, Vámbéry i. m. 212. l.

a szultán ezután haladéktalanul Drinápolyba sietett, hol a ruméliai sereg zöme állott s a két sereg a Drinápoly előtti nagy téren egyesült. Itt mutattattak be a szultánnak ama pánczélos keresztény vitézek, kik Mehemmed nikápolyi bég által a magyar sereggel folytatott hátvéd-harcokban elfogattak s Drinápolyba küldettek. ¹⁾

Dlugoss, utána Teleky ²⁾ és többen mások Muradnak Drinápolyba való menetét fontos hadászati mozdulatnak tartják, melylyel a magyar seregnek Görögországgal és Epiroszszal való összeköttetése *elváगतott*. Ez Konstantinápolyra általán véve állhat, de Görögországra s még inkább Epirosra nézve nagy tévedés, mivel ezek összeköttetésüket csak Sofia, illetőleg Nišen át kereshették. A menet Drinápolyba csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben a görög császárt megfélemlíté; hadászati fontossága azonban e mozdulatnak nem volt.

Igen valószínű, hogy a szultán Drinápolyban intézkedett arra nézve, hogy minden rendelkezésre álló török csapat az általa követendő útvonalon a sereghez csatlakozzék; ez ugyan a kutfökök által nem említették, de így kellett lenni, mivel a szultán seregének 100,000 főre s azon felül való emelkedése másképp meg nem volna magyarázható. Ha a Drinápolyban Murad által visszahagyott védőrséget csak 20,000-re teszszük — ennyi pedig a székváros és a serail oltalmára okvetlen kellett — úgy a török kormányának, ha a sereg nem útközben növekedett, Drinápolyban már Murad megérkezése *előtt* is egy 80,000 főt meghaladó sereg állott volna rendelkezésére; mi ha tényleg van, a dics- és harcvágyó II. Mohammed nem hívja atyját segélyül, hanem maga indul a közeledő ellenség elé, melynek aránylag csekély ereje felől Brankovics útján bizonyára értesült. Szádüddin mondását tehát «az atya és fiú seregének tengerként való egybefolyásáról» ³⁾ csak keleti szóvirágnak vehetjük, mivel a drinápolyi sereg száma aránylag csak csekély lehetett. Hogy Murad serege valóban útközben növekedett, ezt később még majd más helyen is látni fogjuk.

¹⁾ U. O.

²⁾ Teleky i. m. I. k. 426. lap.

³⁾ Vámbéry, i. m. 212. l.

A szultán tehát Drinápolyban az összes ott nélkülözhető csapatokat seregébe beosztván, fiát II. Mohammedet a székvárosban visszahagyva, megindult.

Evvel egy igen fontos ponthoz érkeztünk, mely a várnaai katastróphához az első és legközelebbi magyarázatot adja s mely fölött a magyar történeti munkák vagy csak egyszerűen elsíklanak vagy merőben téves nézetek vannak.

Mely irányban indult meg Murad serege s mely viszonyok közt találkozott a magyar és török sereg egymással? Ez a nagy fontosságú kérdés, melynek megoldásától a további combinatiók egész sorozata függ.

Ha a hadjárat eseménye a jelen időben folya le, biztosra vehetnők, hogy Murad a magyar sereg minden mozdulatáról táviró útján értesítést nyerne s a legrövidebb vonalon indulna a magyar sereg elé, tehát Várna és Sumla irányában vonúlna előre. Ámde történeti eseményünk időszakában a hírek csak lovasok által továbbítottak s míg az értesítés az érdekelt félhez jutott, hetek teltek el, mely idő alatt a viszonyok lényegesen megváltoztak.

Teleky József ¹⁾ Bonfin és Callimachus alapján, bár ezek a részletekre nézve nem mindig elég világosak, határozottan azt véli, hogy a szultán Drinápolyból egyenesen Várna felé indult. Vele egy véleményben vannak Horváth Mihály, Szalay László s többen mások. Nagy baj ugyan, hogy Murad átkelésének időpontja előttünk teljességgel ismeretlen s nem tudjuk, hogy a magyar sereg ez időpontban hol lehetett. De a tények összeegyeztetése útján mégis kideríthetjük, ha nem is a való, de legalább a *valószínű* helyzetet.

A drinápolyi kormány értesüléseit részben Brankovicstól, részben a nikápolyi pasától vette; Brankovics csak azt írhatta meg, hogy a magyar sereg Orsovánál gyülekezend s azután a Balkánon át Drinápoly s Gallipoli fele tart; azt semmi esetre sem tudhatta s így nem is tudathatta, hogy Ulászló hadműveleti tervét megváltoztatja s Widdintől Nikápoly s tovább Sumla és Várna irányában nyomul előre; a nikápolyi pasától a szultán csak az első híreket kaphatta meg, melyek szerint a magyar sereg Nikápoly alá érke-

¹⁾ Teleky i. m. I. k. 426. lap.

zett, azt ostromolni kezdette s azután több napi pihenőt tartott. Hogy a pihenő után merre indult meg, azt Mehemed pasa alig jelenthette, de még ha jelentette is, hogy a magyar sereg délkeleti irányban indult el, még mindig nem tudhatta azt, hogy a magyarok a Sipka szoroson, Kasan irányában, vagy Sumla és Várna felé fognak-e a Balkán láncolatán átkelni.

Murad tehát természetszerűleg csakis északi irányban, a Sipka szoros és Nikápoly felé indulhatott meg, mely útvonalon a magyar sereggel való találkozást remélhette, semmiesetre Várna felé; ez útirányt az elindulásig vett hírek alapján combinatióba se vehette. A helyzet az 1396-ik évi viszonyokhoz nagy mértékben hasonlított; itt is, mint akkor, egy keresztény sereg táborozott Nikápoly alatt; mi természetesebb tehát, minthogy Murad Nikápoly fölmentésére sietett, lévén azonkívül ez útvonal a legrövidebb s legjobb, mely akkor a Balkán zord vidékein átvezetett.

A török sereg valóban nem is Várna, hanem *Nikápoly* felé indult meg; bizonyítja ezt Dlugoss,¹⁾ Calchokondylas²⁾ és mindenek fölött a leghitelesebb Palatio³⁾ is, kik Muradnak Nikápoly alá érkezését minden kétséget kizárólag igazolják. Csodálkozunk azon, hogy Teleky, ki úgy Dlugosst, mint Calchokondylast használta s Dlugoss e helyét még föl is említi⁴⁾, e nagyfotosságú dologra nézve inkább Bonfinre és Calimachusra támaszkodik, kik pedig ép a török sereg útvonalára semmi részletesebb és határozottabb adatot nem tartalmaznak. Ugyan-e nyomokat követik a többi írók is, az egyetlen Majláth kivételével, ki Muradnak Nikápoly felé való útvonalát fogadja el⁵⁾; a katonai írók kivétel nélkül a nikápolyi útvonal, mint a legtermészetesebb hadműködési vonal mellett foglalnak állást; így közülök első sorban Schels⁶⁾, utána indul Kiss Károly⁷⁾ s végre legutóbb Köhler⁸⁾.

¹⁾ Dlugoss. XII. 803.

²⁾ Calchokondylas. VII. 330.

³⁾ Palatio, i. m. 29.

⁴⁾ Teleky. I. 426—427. l.

⁵⁾ Majláth i. m. II. 225. l.

⁶⁾ Schels i. m. 179. l.

⁷⁾ Kiss Károly azonban később a csata leírásánál hol Telekyre, hol Kauslerre támaszkodik s így ellenmondásba kerül.

⁸⁾ Köhler i. m. 47—48. l.

A katonai szakvélemény tehát már eddig is a nikápolyi útvonal mellett döntött, s bár Teleky Schels művét ismerte s mint főlemlítettük, Dlugosst és Calchokondylast is használta, mégis ama képtelen állításban marad meg, hogy a magyar sereg Várnát elfoglalva, útját tovább folytatta *dél felé*, itt találkozott *valahol* a török sereggel, *visszafordult, hét napig* menetelt Várnáig s végre ott mint a harczra *legalkalmasabb!*? ponton megállapodott, hogy a csatát elfogadja.¹⁾

Szívesen mellőznék Teleky nagy munkájának e részbeni megtámadását, ámde e különben igen jeles mű a Hunyadyak korára nézve általános tekintély, melyet az újabb írók majd kivétel nélkül követnek, s így átveszik ama tévedéseket is, melyek benne néhol előfordulnak. Hogy tehát e tévedésnek tovább terjedése meggátoltassék s a várnai csata netán később keletkező művekben a valóságnak megfelelőbb módon adassék elő, szükségesnek tartjuk a Teleky művébe becsúszott hibával tüzetesebben foglalkozni, kockáztatva ugyan még mindig azt, hogy amint Teleky Schels munkáját figyelemre nem méltatta s inkább képtelenségeket állít, semhogy egy katonai író véleményét elfogadja, kockáztatva mondom, hogy a mi beigazolt véleményünk is meghallgatatlanul marad. De ez bennünket a történelmi igazság kutatásában és földerítésében megakadályozni nem fog.

De szükséges még e hibával azért is foglalkoznunk, mert a várnai veszedelem magyarázatát ép e tévedés helyreigazítása adja meg; a hadászati helyzet a szerint, amint a magyar sereg a török által dél- azaz Drinápoly, vagy északnyugot- azaz Nikápoly - Sumla felől támadtatik meg, lényegesen más; az első esetben Hunyady a csatát *tetszés szerinti helyen fogadhatta el* s a török támadás elől minden nagyobb veszély nélkül akadálytalanul *kitérhetett*; az utóbbi esetben kényszerhelyzetbe jutott és a csatát *el kellett* fogadnia, akár akarta akár nem.

Ez ki fog tűnni a következőkből:

Ha a magyar sereg Murad hadaival *hét nap* menetre Várnától *délre* találkozik, e találkozásnak valahol Jamboli és Drinápoly közt kellett volna megtörténni, ami több okból lehetetlen: 1-ször.

¹⁾ Teleky i. m. 427. l.

Mivel a találkozás ez esetben körülbelül november 2-ára, a magyar seregnek Várna alá való első megérkezése — ha csak egy-két napi pihenőt számítunk is — október 22-ikére esnék; már pedig a megelőzőkből tudjuk, hogy a magyar sereg Nikápoly alól október 20-án indult meg s így október 22-én a nevezett helytől alig 1—2 napi távolságra volt.

2-szor: A találkozás ez esetben a Balkántól *délre* történt volna, már pedig egyetlen kútfő sem említi, hogy a magyar sereg e hadjáratban a Balkán gerinczén átkelt volna.

3-szor: A találkozás egy a magyar sereg erejének kifejtésére *teljesen alkalmas*, csekély emelkedésekkel bíró telepen történt volna meg, s Hunyadynak *semmi oka sem leendett az összeütközés elől kitérni* s hátrálni. Hátrálás esetén a magyar sereg napról-napra *rosszabb* helyzetbe jutott volna, előbb a Balkán erdős bérczei, majd a devini tó mocsarai miatt.

4-szer: Ha a magyar sereg csakugyan Teleky szerint hátrált volna, azt Murad mint jeles vezér bizonyára csak a Balkánig engedí s a magyarokat e veszélyes helyzetben okvetlen meg-támadja.

5-ször: Lehetetlen, hogy Hunyady a Várna melletti rendkívül kedvezőtlen fölállítást föl nem ismeri s ha már a csatát elfogadja, nem fogadja el Várnánál, hol a török a hegyről lefelé támad, a magyar sereg pedig háttal a devini tónak, szárnyaival a mocsarakhoz jut. Ha már hátrált hét napig, bizonyára hátrált volna még egy nap, amikor megfordítva a törökök kerültek volna a mocsaras síkra és a magyarok intézhettek volna a támadást a hegyoldalról lefelé.

Mindez okoknál fogva merőben lehetetlen, hogy a magyar sereg a törökkel Várnától *délre* találkozott volna; e találkozás csak Várnától illetőleg a devini tótól északra történhetett, csak ez a természetes s az egyedüli, melyből az eseményeket megérthetjük, amint azt azonnal ki fogjuk mutatni.

Már fentebb beigazoltuk, hogy Murad a magyar seregnek Várnához való közeledéséről Drinápolyban még nem értesülhetett; menetét ennél fogva, hogy Nikápolyt, melynek pasája a keresztény sereg jelenlétét a szultánnal tudatta, a Sipka szorosnak s Tirnovának intézte; miután a magyar sereg Nikápolytól dél-

keletre fordult, Murad Tirnovában ellenséggel nem találkozott, ment tehát Nikápolyig s csak ott lett előtte a helyzet tiszta, csak ott tudta meg, hogy a magyar sereg, nyomában a nikápolyi pasa seregével, Sumla és Várna felé tart.

Murad nyomban utánna indul, útközben összeköttetésbe lép a nikápolyi pasa seregével, mely ezentúl a szultán seregének elővédét képezi. A magyar sereg menetének a várak ostroma által előidézett föltartóztatása módot nyújtott a szultánnak, hogy a magyarok seregéhez mindig jobban s jobban közeledjék, útközben kikémlelteti annak számerejét, menetrendjét, fegyvernemeit, melyek felől különben már a nikápolyi pasa útján is sok és fontos fölvilágosítást nyerhetett. A szultán azonban nem támad, várja míg a magyarok a várnai veszedelmes terepre jutnak, addig csak napról napra követi; így most természetesen megmagyarázható a dolog, melyet Calchokondylos fölemlít, hogy a szultán a négy utolsó napon este *mindig ugyanazon tábornot foglalja el, melyet a magyarok reggel elhagytak.*

Várnánál végre észreveszi a magyar fővezérlet, hogy háta mögött nem a nikápolyi pasa kis csapatja, hanem a szultán egész serege áll. A hosszú vonalban, alig fél mértföld távolságra föllobbanó őrtüzek felvilágosítják a valóságos helyzet felől — de már késő!

A magyar sereg zsákutczába jutott; visszavonulási vonala az ellenség kezében, előre hatolni nem lehet, a devini lápok nem engedik, ezeken túl pedig még a Balkán főgerincze következik; kitérni talán nem lehetetlen, de fölötte veszélyes; *a csatát el kellett fogadni.*

Ime a különbség a helyzetben! Ha Teleky előadását követjük, megmagyarázhatlan előttünk, miért nem fogadta el a magyar sereg a harcztot a törökökkel való első találkozáskor s hátrált hét napig csak azért, hogy a nyolczadikon százszorta kedvezőtlenebb helyzetben ütközzék meg, mint azt az első nap tehette volna; az általunk adott magyarázat, mely megegyezik Dlugoss, Calchokondylos előadásával, támogattatik a leghitelesebb kütfő: Palatio által s összhangban van a két legjobb katonai leirással Schels és Köhler előadásával, természetesen megvilágítja az események logikai sorrendben bekövetkezett lefolyását; átlátjuk belőle, hogy az adott

körülmények közt a magyar seregnek nem volt más választása, mint egy merész kísérlettel ketté vágni a gordiusi csomót még akkor is, ha e kísérlet a sereget a megsemmisítés veszélyének teszi is ki.

Az előadottak után nem lehet többé kétségünk, hogy Murad hadműveleti vonala Drinápolyból előbb a Sipka szoroson és Tirnován át Nikápolyig, majd innét Sumlán át a magyar sereg nyomában Várnáig terjedt.

Ez egészben véve egy gyönyörű *hadászati megkerülés*, mely a török sereget a magyarok hadműveleti vonalára vetette, azok visszavonulási vonalát elvágta s őket a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok közt csatára kényszerítette; ámde ez, mint azt már más helyen fölemlítettük, nem egy előre megállapított hadműveleti terv öntudatos végrehajtása, hanem a *véletlen* műve volt, mely ezuttal a török fővezérnek kedvezett; ha Murad a magyarok Várna felé vett útvonaláról még Drinápolyban értesül, igen valószínű, hogy egyenesen Várnának tart, s az összeütközés ekkor Sumla és Nikápoly vagy talán Várna és Sumla közt következik be, még pedig a törökökre kevésbé kedvező körülmények közt, mint az Várnánál történt.

De így is Murad jeles vezéri képességéről tanúskodik azon elhatározás, hogy a magyar sereget nyomban követi, még inkább pedig a *bölcs mérséklet*, hogy a magyarokat rögtön meg nem támadja, sőt menetét titokban tartja — miben a nikápolyi csapatoknak elővédkép való alkalmazása igen sokat tett — s jelenlétét csak akkor tudatja, midőn a magyar sereg Várnánál már a zsákutca végére ért.

A hosszú hadműködési vonal végre a szultánnak ama nagy előnyt nyújtotta, hogy útközben az összes még rendelkezésre álló török csapatokat magához vonhatta s úgy azokkal, mint a nikápolyi bég seregével számerejét tetemesen növelhette, mi Drinápolyból Várna felé való előnyomulásnál alig lett volna lehetséges.

A bevezető hadműveletekről szóló jelen fejezetünkben még egy kérdést kell megvilágítanunk, mely a fentebbieket olvasó előtt bizonyára önként támad: Mikép lehetséges az, hogy a magyar sereg fővezérlete a szultán közeledését észre nem vette? Mert hogy a szultán seregét senki a magyaroknál észre nem vette,

már csak abból is kitűnik, hogy a sereg a várnai zsákutczába be-
ment; ha a török főszereg közeledése észrevétetik, bizonyára nem
megy be, hanem visszafordul és a törököket nyomban meg-
támadja.

A válasz egyszerű: a magyar fővezérlet Muradot Ázsiában
vélte s megtörtént átkeléséről november 7-éig vagy 8-áig még
csak sejtellemmel sem birt; de még azután is, mivel Francesco
biboros a szultán átkelésének idejét nem tudatta, a támadást vagy
közeledést inkább dél felől várhatta, semmint északról.

Háta mögött a nikápolyi pasa csapatai október 20-ika óta
napról-napról nyomban követték a sereget; kezdetben a sereg
hátvéd-harczokba bocsátkozott s a törököket elűzte, később nem is
ügyelt többé reájok, sőt talán örült, hogy követték, mert ez az
egyeseknek a seregtől való elmaradozását megakadályozta.

Ki gondolt volna arra, hogy e csapatok a menet 4—5 utolsó
napjában már a török főszereggel voltak érintkezésben, annak elő-
védét képezték, annak mozdulatait leplezték? Bizonyára senki.

A biztosító szolgálatot már az időben is helyesen kezelték,
de ez az elő- és hátvéd, valamint — ha szükséges volt — oldal-
védek kikülönítéséből állott; a hírszerző és földérítő szolgálat —
a mai értelemben — akkor még ismeretlen volt. Lovas csoportok
czirkáltak ugyan mindig a mozgó seregek körül, de nem azon
célból, hogy a fővezér számára az ellenség mozdulatai, szám-
ereje stb. felől megbízható híreket szerezzenek, hanem inkább
vitéz kalandok keresése — néha csak zsákmányolás céljából.
Híreket inkább az elfogott harczosoktól s a lakosságtól igyekeztek
nyerni; néha kémeket használtak — de aránylag ritkán s inkább
várak ostrománál. Erre mozgó seregeknél annyival kevésbé volt
szükség, mivel a meneteket kombinálni, titokban tartani stb. nem
tartozott e korszak hadművészetének tulajdonságai közé. Egyéb-
iránt meg lehetünk győződve, hogy *hasonló viszonyok* közt ilyen
dolog még ma is — a felderítő szolgálat leggondosabb kezelése
mellett is — megtörténhetik.

Hogy tehát a magyar sereg egy felette veszélyes, sőt két-
ségbejítő helyzetbe sodortatott, ezért váddal illetni jogosan senkit
sem lehet; szerencsétlen véletlen volt ez, melyért a felelősséget
sem a királyra, sem Hunyadyra hárítani nem lehet.

A VÁRNAI CSATATÉR; A HARCZOLÓ FELEKNEK A CSATA BEVEZETÉSÉRE TETT INTÉZKEDÉSEI.

A várnai csatatér viszonyaira nézve az egykorú kútfők aránylag kevés támpontot nyújtanak s ez az oka, hogy a csatáról eddig létező térképek és terвраjzok majd mindegyike más és más képet nyújt. Legelterjedtebb az, melyet Majláth történelmi művéből vettünk s a megjelent első füzethez I. szám alatt csatoltunk. E térkép szolgált alapul a Kausler-féle nagy gyűjteményben¹⁾ levő várnai csatater-rajzhoz is, bár maga a felállítás Majláth felállításától lényegesen különbözik, a Sprunner történelmi atlaszában²⁾ levőhöz és több másához. Mind e rajzok ideális vázlatok s részint a Callimachus által adott leírás³⁾ alapján, részint a tervező phantasiája szerint alkotvák. Mindegyiknek közös hibája, hogy Várnától nyugatra és észak-nyugatra egy nagy kiterjedésű síkot föltételeznek, mely jelenleg nincs — s miután a hegyek helyeikből azóta ki nem mozdultak, a tavak pedig akkor is megvoltak, még pedig a jelenleginél nagyobb terjedelmű mocsarakkal környezve — tehát akkor sem lehetett.

Kétségtelenül jobb és helyesebb a Köhler által készített vázlat, mely az első füzet II. mellékletét képezi; jobb pedig azért, mivel Köhler a régi leírásokon kívül Kanitz újabb leíró-munkáját⁴⁾ s a bécsi földrajzi intézet által kiadott, 1:300.000 arányban készült általános katonai térképet is tanulmányozta. Ámde még e vázlat is tökéletlen, mert Kanitz a Várna mellékét csak mint geographus írja le s a hadtörténelmi szempontból fontos, és esetleg újabb fölvilágosítást nyújtható részleteket figyelmére nem méltatja, a jelzett általános térkép mértéke pedig sokkal kisebb, semhogy belőle ily részletek kivehetők lennének.

¹⁾ Kausler «Atlas der Schlachten etc. aller Zeiten» két teljes példány a Ludovika Akadémia könyvtárában.

²⁾ Sprunner «Historisch-Geographischer Handatlas» II. Europa. Ungarn Nr. III.

³⁾ Callimachus i. m. III. 512—513.

⁴⁾ Kanitz «Donau, Bulgarien und der Balkan».

Ha általában áll az, hogy csatákat lehetőleg mindig a színhelyen kell tanulmányozni, minek helyességét magam gyakran tapasztaltam, amennyiben bel- és külföldi utazásaim alatt számos újabb csata színhelyét megtekintve, előttem sok eddig meg nem értett dolog lőn világossá, úgy különösen áll ez a várnai csatára, melynek menetére a terepviszonyok igen jelentékeny befolyást gyakorolhattak, amint azt még kimutatni módomban leend.

A várnai csata lefolyását tehát mindaddig térképen helyesen föltüntetni nem lehet, míg valaki a csatát ott a hely színén behatóan nem tanulmányozta s a vázlatot ugyancsak ott a hely színén el nem készíti. E meggyőződésem volt az oka annak, hogy én a csatáról a magam — az eddigi leíróktól sokban eltérő — fölfogása szerint új vázlatot, mely végre is csak az ideális vázlatok számát szaporította volna, nem készítettem, s e helyett a forgalomban levők közül a két leginkább elterjedettet mutattam be.

Az előadott segédeszközök s megemlített kútfők alapján a csatater színhelyének leírását a következőkbe lehet összefoglalni:

Várna a Fekete-tengernek a város után nevezett öblénél, a Duna torkolatához és Konstantinápolyhoz központiasan s ezektől körülbelül egyenlő távolságra (circa 280 kilom.) fekszik s a legregibb időktől fogva, a mikor *Odessus* név alatt volt ismeretes, jelentékeny parti erősség volt. Az általunk tárgyalt időszakban a törökök a vár jelentőségét még alig ismerték föl; erre mutat legalább azon körülmény, hogy török helyőrsége csekély, erődítményei pedig rossz állapotban levén, az ellenállást meg sem kísérlette s Ulászló fölszólítására nyomban kaput tárt.

Az öböl nyugat felé a *devini tavakban* természetes folytással bír; a tavakon a *Paravadi* folyó fut át, mely a *Deli Orman* lejtjein, Sumlától északra ered s a tavakba való belépése előtt, valamint kilépése után terjedelmes mocsarakat alkot; a patakok, melyeket a Paravadi alsó folyásában fölvesz, szintén mocsaras vidékeken haladnak át. Az öblöt, a tavakat és mocsarakat észak felől a *Deli Ormannak*, dél felől a *Paravadi-Balkánnak* a Fekete-tengerbe benyuló ágai veszik körül s így egy kezdetben még alig 2—3 klm. széles, de keleti irányban a tenger felé mindinkább kiszélesülő medenceze támad, melynek a déli magaslatokhoz simuló mélyebb részeit víz és mocsár, északi emelkedettebb s részben sík, részben

dombos részeit pedig művelés alá vont földek, helylyel-közzel szőlő-ültetvények boríták.

A tavaktól délre emelkedő magaslatok általában meredekek, erdővel fedvék s egy keleti irányban messze a tengerbe nyúló sziklában végződnek, melyen *Galata* vára állott. Az északi hegylánc a tavaktól mintegy 10 kilométerre szintén meredek oldalakat mutat, a tavak felé azonban mindinkább ellapúl s hol keskenyebb, hol szélesebb hátaikat és gerinczeket bocsát le a tavak felé; ezek iránya többnyire a tópartra függélyes s közöttük (észak felé) párhuzamos keskeny völgyek húzódnak föl; teljesen sík terület csupán a város, illetőleg vár körül és a tavak északi partján található s ennek szélessége $\frac{1}{2}$ —2 kilom. közt váltakozik.

A magyar sereg tábora minden valószínűség szerint a vártól délnyugatra elterülő síkon állott, melyen a Sumlától, illetőleg Paravaditól Várnába vezető út átvonúl. Alig egy fél mértföldre innét gyuladtak ki a török sereg őrtüzei, melyekből a magyar fővezérlet veszélyes helyzetét megértette. Hunyady mindenek előtt intézkedett arra, hogy a már kiállított előőrsök számereje növeltessék s hogy azoknak az ellenség gondos megfigyelése kötelességükké tétessék.

Ezek után, még az este, némelyek szerint csak másnap reggel¹⁾ hadi tanács tartatott, melyben az írók egybehangzó tanúsága szerint két egymástól homlokegyenest ellenkező vélemény nyilvánult: az egyiket Julián bíboros képviselte, ajánlván,²⁾ hogy a járművekből egy az egész sereget körülvevő s lövegekkel megerősített szekérvár alakíttassék, melyben a sereg magát mindaddig megvonja, míg a hajóhad megérkezik s a kifejlődő harezban közreműködhetik s ez idő a törökök erejének és állásának kikémlelésére lészen fölhasználható. A másik vélemény szószólója Hunyady János volt, ki hosszabb beszédben³⁾ kimutatta a helyzet kétségbe-

¹⁾ A mi azonban egyáltalán nem valószínű; ha a török sereg jelenléte észrevétetett, a hadi tanácsnak a követendő eljárás iránt okvetlen még az este kellett döntenie.

²⁾ Callimachus id. m. 513. Juliano, muniri castra intra currus placebat, dispositis circum machinis, tormentisque stb.

³⁾ Bonfin és Callimachus a beszéd egész szövegét adják, mi természetesen csak az író képzetetének szüleménye. Azonban a beszéd szelleme Hunyady egyéniségével és jellemével megegyez s így figyelemre méltó.

ejtő voltát, melyből csak egy merész elhatározás segíthet ki; kimutatta, hogy a vesztéglés ártana a sereg szellemének, csökkentené önbizalmát, egyébként pedig lehetetlen már csak azért is, mert a sereg egyrészt a sikeres védelemre sem elégséges lövegekkel és lőszerrel, másrészt a sereg fentartására elégséges élelemmel nem rendelkezik s így az ellenséggel való megütközést ajánlja.

Nem lesz talán érdektelen, ha magunkat egy pillanatra a magyar sereg fővezérletének helyzetébe képzeljük s szintén megvitatjuk, mit lehetett volna a magyar sereg helyzetében tenni? Ez elmélkedés annál is inkább jogosúlt, mert hasonló helyzetbe bármely csapat vagy sereg a mai viszonyok közt is juthat s mert egy hadtörténelmi tanulmánynak nem lehet csak az a célja, hogy az eseményeket hitelesen megállapítsa, hanem főadata még az is, hogy az eseményekből minél több tanulságot vonni igyekezzék.

A magyar sereg nézetünk szerint nemcsak két, hanem *négy* cselekvési mód között válogathatott; az első a további előnyomulás, a második a visszavonulás, a harmadik a védő megállapodás, végre a negyedik a megütközés.

Az *első* mód azonban meg volt nehezítve az által, hogy a sereg előtt a devini tavak és mocsarak állottak; ezeket nyugat felé megkerülni nem lehet, mivel ez út már a törökök kezében volt; az átkelés tehát csak vízi járműveken lett volna végrehajtható vagy egy a Paravadi legalsó folyásán vert nagy hídon; de járművek nem állottak rendelkezésre; híd talán lehetett volna készíteni, de az átkelés a támadni készülő török sereg szemé láttára s tőle alig fél mértföldnyi távolságban semmi körülmények közt sem történhetett volna meg. E mód tehát számításba nem jöhetett s a hadi tanácsban azt valóban senki sem ajánlotta.

A *második* cselekvési mód már valamivel kedvezőbb viszonyokat mutat; az út Paravadi és Sumla felé ugyan el volt zárva, de a tengerpart mentén északnak nyitva állott. De csak még *ez éjen* állott nyitva, másnap már nem. Ha a magyar sereg csak menekvésre gondol, úgy menetoszlopát még idejekorán megalakítva, az éj leple alatt Várna alól elvonulhatott volna; igaz azonban, hogy a magyarok hada ez elvonulás után egy pusztá vidékre jut, melyen a sereg fönntartása a legnagyobb nehézségekkel járandott, valamint az is, hogy ez esetben a török — vérszemet kapva — az elvo-

nulás után az üldözést bizonyára egész erővel foganatosítja. Hunyady a pápához intézett levelében *beismeri e cselekvési mód lehetőségét*, lovagias jelleme azonban irtózott az ily visszavonulás gondolatától, mely a gyáva szökéstől alig különbözik; sem az elvonulást sem a tétlen veszteglést «nem tartja egy sereghez méltónak, melyet a magyar király vezet s melyben a pápa követe jelen van; sem győzelmet sem a meggyőzöttetést nem tartja dicstelennek¹⁾ s kegyes vakmerőség fogván el szívét», a harczot ajánlá.

Hatalmas nyilatkozása ez a lovagias fölfogást még mindig ápoló korszellemnek; a sereg később a biztos vészbe rohanni, minthogy olyat cselekedjék, mi a lovagias gondolkozással ellenkezik; ma senki se találna azon mit szégyenelni, ha egy veszélyes helyzetbe jutott sereg magát egy titkon végrehajtott mozdulattal a veszélyes helyzetből kivonja.

Nem Hunyady fentebb idézett vélekedése alapján ugyan, hanem azért, mivel a visszavonulás által a veszély ez esetben csak elodáztatott volna s újakat létesítendők, mi is azt hisszük, hogy a visszavonulást választani czélszerű nem lett volna.

A *harmadik* mód, a seregnek szekérvárral való körülvétele határozottan valamennyi között a legrosszabb lett volna; igaz, vannak reá esetek, hogy a szekérvárat kisebb-nagyobb seregek úgy azon korban (hussitaháborúk), mint még sokkal előbb is, sikeresen alkalmazták. Hisz maga Attila, Európa félelmes ellensége, az «isten ostora», sem áfallotta a catalauni mezőkön vívott szerencsétlen viadal után a szekérvár oltalmát igénybe venni. De a szekérvár alkalmazása mindenkor és minden időben két föltételhez volt kötve, melyek közül az egyik az, hogy a vár már előlegesen előkészítve, elsánczolva s védelemre megfelelően berendezve legyen, a másik, hogy az ellenség ereje egy megelőző harczban már részben megfogyott, támadó képessége részben megtörött legyen.

Ezt mondja Hunyady is a hadi tanácsban: «Bezárkózni a szekérvárba nem illő dolog egy seregnek, mely győzelemre törekszik; utolsó menedéke lehet ez egy olyanak, mely az ellenség által már legyőzöttet».²⁾

¹⁾ Hunyady levele a pápához, már korábban idézve: «et vinci et vincere æque credidimus non ingloriosum» stb.

²⁾ «Includi enim vallo, non esse inferentium ultro bellum sed ultimum pefugium eorum, qui essent acie victi.» Calimachus i. m. III. 513.

A jelen esetben a szekérvár előkészítésére hiányzott az idő, hiányzottak az eszközök; ama néhány löveg, mellyel a sereg rendelkezett, a törököket távol nem tartotta volna, gyalogsapatok a védelemre, rendelkezésre nem állottak; a nagy lovas sereg magát védtelenül adta volna az ellenség kezébe, mely a szekérvárat meg nem tört erővel támadván meg, első rohama sem lett volna föltartóztatható; a sereg így is elveszett ugyan, de csak hősi küzdelem után; ha a szekérvárba megy, dicstelenül vész el s helyzete rosszabb lesz ama seregénél, mely a szerencsétlen IV. Béla király alatt a Sajó melletti szűk táborban körülfogott.

Csak *egy* lehetőség volt tehát a menekülésre: *bátor szível neki menni az ellenségnek*, s bízni a közmondásban: «*audaces fortuna juvet*», vagy mint a vallásos Hunyady mondá: «*bízni a mindenhatóban, mely a keresztény sereget megsegitendi*».

A beszéd, melyet Callimachus Hunyadynak tulajdonít, azonban nemcsak evvel támogatja a harcra irányzott javaslatot, hanem nagyfontosságú s örök-igaz katonai elvekkel is; «*minden dologban, de a háborúban különösen fontos, hogy a kezdeményezést megragadjuk s a támadást gyors, erőteljes és merész mozdulatokkal végrehajtsuk, csak így remélhetjük a győzelmet; ez hat az ellenségre, emeli seregünk szellemét, míg a bezárkózás harcosaink bátorságát csökkenti, az ellenségét azonban növeli stb.*»¹⁾

Ha Hunyady e beszédet valóban tartotta, ez újabb tanúbizonysága annak, hogy gondolkozása, elvei egy nagy hadvezérhez méltók valának.

Hunyady szavai meggyőző erővel hatottak a tanácsban egybegyűlt vezérekre s magára a királyra is, ki kezdetben Julián véleménye felé hajlott s a csata elfogadása egyhangúlag elhatározottatott.

Mielőtt azon intézkedésekre térnénk, melyeket Hunyady a király megbízásából a harczfelállításra nézve tett, még egy megjegyzést kell tennünk. Hunyady beszédében a támadást hangsúlyozza, a valóságban azonban a sereg mégis védő felállítást vesz s a sereg a devini tóhoz közel fekvő mélyebb, részben sík terepet el nem hagyja. Már előbb kifejeztük abbéli vélekedésünket, hogy az

¹⁾ *Omnium rerum, sed in primis bellorum exitum, a principio auspicare stb. Callimachus i. h.*

adott viszonyok közt a visszavonulás lehetetlen volt s a harczot el kellett fogadni; azt hisszük azonban, hogy a seregnek nem kellett volna az éjen át sem tétlen vesztegelni, hanem egy az éj leple alatt végrehajtott mozdulattal az északi magaslatok elérésére kellett volna törekednie.

A magyar fővezérlét az őrtüzekből láthatta az ellenség táborát; ha az éj folyamán az alig egy mérföldre fekvő magaslatot elfoglalja, háromszoros előnyt nyer; mozdulatával *meglepi* a török fővezérlétet, mely reggel a magyar sereget *előtte* véli, holott az az *oldalában* tűnik föl s *megtámadja oldalban*, mielőtt a szükséges arcváltást végrehajthatná; a támadást nem hegynek föl, hanem *hegyről le intézi*, mely a nehéz lovasság rohamának erejét megtízszerezi; végre kijut ama veszélyes helyzetből, melyben az általt volt, hogy háta mögött s bal oldalában a tavak és mocsarak területek el; ezek összege messze fölülmulja azon egyetlen előnyt, melyet az alól vett felállítás nyújtott, hogy tudniillik az *egyik* szárny a tavakra és mocsarakra támaszkodván, megkerülés ellen biztosított.

Hozzáadhatjuk ehhez még, hogy a sereg a magaslaton vett állásból visszaveretés esetén északnyugati irányban akadálytalanul elvonulhatott volna, míg az alsó állásból csak azok menekülhettek, kik magukat az ellenség sorain átvágták; a többi a mocsarakba és tavakba szorítottatott.

Az általunk véleményezett mozdulat tehát míg egyrészt a sikert valószínűbbé teendette, másrészt balsiker esetén a visszavonulásra kedvezőbb helyzetet teremtett volna. Hogy e mozdulat végrehajtható lett volna, hisszük azért, mivel egy kútfő sem említi azt, hogy a török sereg a magyar tábort már este félkörben vette volna körül s csak azt, hogy a két felet egy dombsor választotta el; ennek folytán, valamint a korábbi fejtegetések alapján igazoltnak tartjuk Köhler azon felfogását,¹⁾ hogy a törökök Sumla és Paravadi felől érkezve, Várnától *nyugatra* és nem északra szállottak táborba; az északi magaslatokra a török csapatok egy része csak másnap, a harczielállítás kezdetekor rendeltetett; azokat tehát a magyarok az éj folyamán elfoglalhatták volna.

¹⁾ Köhler i. m. 48. l.

A seregek *harczfelállítása*¹⁾ november 10-ike hajnalán ment végbe, még pedig a következő módon (I. az első füzethez csatolt II. melléklet):

A *törökök* főereje ama az északi magaslattól a tó felé déli irányban leszálló széles háton állott, melynek lábánál ma Jenidze vagy Indze-Kiöj helység áll; ezen néhol fél mértföldet meghaladó és alsó részén majd teljesen sík hátat a hagyomány is²⁾ Murad csatája színhelyének tartja s rajta még ma is két halom látható, melyek közül az egyik, valószínűleg ugyanaz, melyen a csata napján Murad a szétszakított szegedi békeszerződést hosszú póznára föltűztette s melyen később a csatát megörökítendő emlékoszlopot emelt — a vidék által maig is Murad-Tepének neveztetik.

E halom fekvése megegyez Dlugoss és Palatio leírásával, melyek szerint a hely, hol a király az est beálltáig — illetőleg esteig — küzdött, Várnától 1000 lépésre (természetesen nyugat felé) volt; e halom volt tehát az, mely mögött a janicsárok állottak s mely az előadottak szerint a biztos pont, melyhez a felállítás többi ismert részletei illesztendők.

A török főerő itt három harczvonalban állott:

az *első harczvonalat* az európai és ázsiai lovasság képezte, még pedig a török hagyományos szokásnak megfelelőleg³⁾ a jobb szárnyon az európai *Daud* pasa, ruméliai béglegbég alatt,⁴⁾ a bal szárnyon az ázsiai, *Karadsa*, anatóliai béglegbég által vezetve;

¹⁾ A két fél felállítása *helyére* nézve Köhlernek alapos tanulmányon nyugvó s beigazolt adatait (i. m. 51—60. l.) szívesen elfogadjuk s ezért az első füzetben már kiadott II. sz. melléklet használatát ajánljuk; a felállítás részleteit azonban csak kritikával, s erre vonatkozó megjegyzéseinket az illető helyeken megtesszük. Teleky, Horváth, Majláth, Kiss Károly, Olchváry s általában az eddigi Várna-leírók legnagyobb része mindezekre nézve teljesen tájékozatlanok s hol mély homályban tapogatóznak, hol önmaguknak ellenmondók. Az ok az, hogy egyrészt a török sereg közeledését dél felől föltételezik, másrészt hogy a magyarokról is azt hiszik, hogy azok Várnán túl dél felé előnyomultak s onnét tértek Várnához vissza.

²⁾ Kanitz i. m. III. 132. l.

³⁾ Ha a háború Európában folyt, az európai, ha Ázsiában, az ázsiai állott a jobb szárnyon. Hammer i. m. 355—356. l.

⁴⁾ Hogy Daud pasa és nem Turachan, ezt már az első közleményben igazoltuk. (133. és 134. l.)

a *második harcvezonalban*, rögtönzött földhányások s egyéb akadályok által védve, az első harcvezonal közepére fedezve, a *jani-csárok* állottak, előttük a Murad-Tepén a póznára vont szegedi oklevél, mint boszúra fölhívó hadi jel; itt tartózkodott a szultán és kísérete is;

a *harmadik harcvezonalban* állottak a *spahik*, s a harc megkezdéseig valószínűleg az irreguláris gyalogság és lovasság, az azapok és akindsik is.

A török felállításra vonatkozó adatok itt-ott szintén különbözök; az általunk adott megegyez Chalcocondylas¹⁾ mint a törökökre nézve legmegbízhatóbb kútfő s több más leíró előadásával, megegyez továbbá a csata lefolyásával;²⁾ Köhler (lásd az első füzet II. mellékletét) az azapokat és akindsiket, ezenfelül 4000 lépésre a magyarok jobb oldalába, az északi magaslatokra állítja; ez úgyhiszem önkényes és igazolatlan; valószínű, hogy e csapatok a harc kezdetén az előnyomuló első harcvezonal balszárnyának biztosítására előretolattak, bár ekkor sem egy fél mértföldre a föcsapattól, mint Köhler rajzolja, de nem valószínű, hogy már az első fölállításnál, annyira a magyarok oldalában állottak volna, mivel támadásuk ez esetben sokkal hatályosabb leendett, sem mint tényleg volt.

A *magyarok fölállítása* a törökök felvonulásától mintegy öt kilométerre volt; Palatio előadásából Köhler hitelesen megállapította a két szárny fölállítási helyét;³⁾ és pedig állott vala a balszárny a devini tóra támaszkodva; ama, a törökök által elfoglalt háttal majdnem párhuzamos irányú s észak felé emelkedő gerinczen, melynek lábánál ma Kadi-Kiöj helység terül el; a jobb szárny pedig 2000 lépésre Várnától északnyugatra.

E két biztosan megállapított pont közé helyezendő a magyar fölállítás, mely nyugat felé kidomborodó ívalakú vonalat képezett.

Hogy az egyes csapatrészek miként állottak egymás mellett, az a kútfők homályos adatai és számos ellenmondásai következtében

¹⁾ Chalcocondylas VII. 331.

²⁾ A Kausler atlasában levő felállítás, melyet Kiss Károly is használt, hamis és teljességgel valószínűtlen. Sprunneré a Majláth-felállítás másolata.

³⁾ Köhler i. m. 51. és 52. l.

némely részekre nézve egész hitelességgel meg nem állapítható; a szerint amint az írók a kútföket magyarázták s egyikre vagy másikra nagyobb súlyt helyeztek, változnak a leírások is; különösen ingadoznak a vélemények a király és Hunyady helye, a nagyváradi püspök fölállítására, az oláhok beosztása, a balszárnynon álló öt bandérium részei és e szárny parancsnoka, végre a királyi és a nógrádi bandérium tekintetében; ellenben Julián, az egri püspök, a horvát bán és a boszniai püspök bandériuma felállítására nézve az adatok meglehetősen egyeznek.

A két leggyakoribb felállítási módot az általunk adott két vázlat tünteti föl, melyekre megjegyzéseink a következők:

Nem hisszük, hogy a király a királyi bandériummal együtt az *első vonalban* állott volna, mint Köhler mondja s e tekintetben inkább Majláthhoz csatlakozunk, ki a királyt 500 lovasból álló kíséretével a második harczzonalba állítja, mely az elsőnek tartalékul szolgált; Hunyady sokkal inkább aggódott a király életéért, sem minthogy azt az első harczzonalban a véletlen esélyeknek kitéve volna; valószínűbb, hogy a király Hunyadyval együtt mindaddig a második harczzonalban állott, míg valamely fontos mozzanat a fővezér közbelépését nem igényelte; a csata lefolyása alatt ez több ízben történt s a király a harczzozzanat végével mindannyiszor ismét a biztosítottabb helyre, a második harczzonalba tért vissza. Hunyady némely leírásokban¹⁾ mint a balszárnny vezetője is szerepel; ez nyilván tévedés s csak az ő csapatai állottak ott. Hunyady mint fővezér magát, igen helyesen, helyhez nem köthette s ott jelent meg, hol reá szükség volt. Köhler rajzában a balszárnny öt bandériuma, vagy mint Teleky s mások tévesen mondják, zászlóalja, a harczzölállításnak közel egy harmadát veszik igénybe, míg ugyanazok Majláthnál egy kis csoportot képeznek; itt azonkívül Szilágyi Mihály bandériuma külön van feltüntetve s az oláhok ezek közé ékelve; e részben inkább Köhlerhez hajlunk; a «vexillum»²⁾ kifejezés, melyet a kútfök használnak, jelenthetetű ép úgy egy kis csapatot mint egy nagyot; az 5000 lovas, kiket

¹⁾ Dlugoss, Engel.

²⁾ E kifejezés még a rómaiaktól származik, kik különösen az idegen, egy-egy zászló alatt küzdő, csapatokat szokták vexillumoknak nevezni.

Hunyady a sereghez vezetett, a hadrendben sehol sem szerepel s így valószínű, hogy az öt zászló alatt ezek értendők, az elnevezések, melyeket Köhler¹⁾ Beheim költeménye alapján sorol föl, ez iránt semmi kétséget sem hagynak fenn; az öt között ott van Szilágyi Mihály neve is, kit több más kútfőn kívül Beheim is «Csehernyn mehel» = Schwarzer Michel = Fekete Mihály néven nevez s ki állítólag e szárnyat vezette.²⁾ Ez öt bandériumból álló balszárnyhoz csatlakoztak a királyi csapatok, melyek a fölállítás központját képezték. Majláth ezeket is második harczvonalba állítja, nyilván azon hiedelemben, hogy a hol a király, ott kell a királyi bandériumnak is lenni, mi azonban tévedés; ellenben első harczvonalba teszi, az erdélyi bandériumokkal összecserélvén, az oláhokat, kik tényleg a második harczvonalban állottak. Teleky az oláhokat érthetetlen módon az *elővédhez*? osztja be,³⁾ nyilván nem tudván, hogy elővéd csak menetek alatt van, de nem egy harczfelállításban.

Az oláhok több kútfő szerint⁴⁾ egyáltalán nem is voltak a hadrendbe beosztva (vagyis nem állottak az első harczvonalban), hanem Hunyady által rendelkezésre tartattak, hogy ott használtassanak föl, hol reájuk szükség leend s így csak is második harczvonalban állhattak. Végre a nógrádi bandérium, mely valószínűleg a királyi csapatokhoz csatlakozott s azokkal a középben állott, mindkét felállításból hiányzik.

Mindezek alapján a magyar sereg fölállítását mi a következő módon véljük helyesnek.

Első harczvonal: a *balszárnyon*, mely a devini tóra támaszkodott, állottak a Hunyady János által a királyi sereghez

¹⁾ Köhler i. m. 54. l.

²⁾ Lásd erre nézve Teleky I. 431. l. 6. jegyzetet; e Mihály, mint a balszárny vezére, több helyütt szerepel, a mi nem épen valószínűtlen s minden esetre helyesebb, mint Teleky állítása, ki e szárny vezetését Dominis, váradi püspökre, ruházta, ki kétségtelenül a jobb szárnyon vagy az első harczvonalban, vagy még inkább a jobb szárny támogatására a második harczvonalban állott. Teleky általában a szárnyakkal és a felállításokkal nincs tisztában.

³⁾ Teleky i. m. 433. l.

⁴⁾ Különösen Callimachus: Sibi autem cum Valachis, nullum certum locum designavit stb. i. m. 515. l.

vezetett lovasok öt bandériumban ; köztük a saját, valamint sógora Szilágyi Mihály banderiuma ; e csapatok számereje mintegy 5000 fő volt s fölöttük a parancsnokságot valószínűleg Szilágyi Mihály vitte ;

a *középen* állottak a király csapatai a nagy királyi zászlóval, Beheim szerint¹⁾ két bandériumba alakulva, melyek mindegyike 2000 lovaszt számlált ; ezekhez csatlakozott balról (talán a második bandériumba beosztva) a nógrádi bandérium a fekete zászlóval ; hogy volt-e a középnek kijelölt parancsnoka, az föl nem deríthető ;

a *jobb szárnyat* négy bandérium képezte, még pedig a következő sorrendben : a királyi csapatok mellett Herczeg Rafael boszniai püspök, tovább jobbra Rozgonyi Simon egri püspök és Thallóczy Ferencz horvát bán bandériumai, végre a legszélső jobb szárnyon, mely egy meredek hegyoldalnak volt támasztva, Cesarini Julián kereszties hada.

Második harcvezonal : A *jobb szárny* mögött Dominis János, nagyváradi püspök, bandériuma a Szt. László zászlóaljával ; a püspök Palatio²⁾ szerint az egész jobb szárny fölött, melynek csapatával tartalékát képezte, parancsnokolt, s melléje lengyel csapatok is rendeltettek, Bonfin és Pray szerint Debretius, Fessler szerint Bobricz Lesko és Tarnowi János alatt.

A *közép* mögött állottak az oláhok, továbbá a királyi bandérium és Hunyady seregének egynémely magyar és lengyel csapatai.³⁾

Itt tartózkodott a király is, a testőrségét képező s 500 lovas erejű kis csapattal s ide volt beosztva a Szt. György zászló, mely Batory István kezeire s vitézségére vala bízva.

¹⁾ Köhler i. m. 54. l.

²⁾ Palatio i. m. 30. l.

³⁾ Midőn a király és Hunyady a veszélyeztetett jobb szárny védelmére siettek, az oláhokon s a király kíséretén kívül nehéz lovas csapatokat is vittek magokkal ; ezeket nem lehet a szintén harcban álló első harcvezonalból venni, mert ott veszélyes hézag támadt volna ; e csapatoknak tehát szintén tartalékban kellett állani ; ezt a kútfők nagyobb része homályosan említi s innét van, hogy némelyek (mint Majláth is) az egész királyi bandériumot s az összes lengyeleket tartalékba helyezik ; ez azonban már azért is lehetetlen, mert akkor az első harcvezonalban a sereg fele sem állott volna.

A felállítás jobb szárnya mögött, ¹⁾ a sereg és a vár között állott a *szekérvár*, melyben a seregnél levő gyalog csapatok és a lövegek helyeztetek el azon célból, hogy a támasz nélküli s megkerülésnek kitett jobb szárny szilárd s biztos támaszt nyerjen; e rendszabályból kitetszik, hogy Várna erőssége sem megszállva, sem ágyúkkal fölszerelve nem volt, mert különben a szekérvárra s annak apró lövegeire szükség nem lett volna. A még fönmaradó lövegeket Hunyady ²⁾ a jobb szárny védelmére a szekérváron kívül oly módon helyezte el, hogy a közeledésre alkalmas helyek tűz alá vonhatók legyenek.

Ez volt tehát a harczfölállítás, melyben a magyar sereg a törökök ötszörte nagyobb erejének támadását bevárta.

Már megelőzőleg kifejtettük az okokat, melyeknél fogva mi célszerűbbnek tartjuk, ha a magyar sereg nem itt a Várna alatti mélyen fekvő terepen várja be vala a török támadást, hanem az éj folyamán az északi magaslatokat megszállva onnét támad a török seregre; Hunyady a támadó föllépésnek, a merész mozdulatoknak, mint minden jeles hadvezér, mindenkor nagy barátja volt; hogy ő a jelen esetben mégis inkább a mélyben fekvő védő felállítást választá, erre befolyással lehettek: a török sereg nagy számbeli túlereje, melyet a kiterjedett örtüzek után bizonyára meg a valószínűságnál is sokkal nagyobbra becsültek, s melylyel szemben a kezdetben védő s csak azután támadásra átmenő magatartás több biztosságot s tán több sikert ígért; a devini tó közelsége, mely szárny-támaszul — igaz, hogy csak az egyik szárnynál — kitűnően volt fölhasználható; Julián bíbornok és pártjának a királyra gyakorolt befolyása, kik a védő magatartást szüntelen ajánlották; végre a király jelenléte, kinek személyét kockázott vállalatok által veszélybe sodorni nem akarta.

Ez okok összesége elég erős lehetett arra, hogy Hunyadyt egy lent választott védő állás elfoglalására bírja; Hunyady intézkedéseit e szempontból bírálva, el kell ismerni, hogy a felállítás s a kiegészítő intézkedések *kitűnőek* valának.

¹⁾ Engel a bal szárny mögé is szekérvárat állít, mi teljességgel valószínűtlen, mert ott az felesleges lett volna; csodálatos, hogy ezt sokan, még az Engel művét annyira elítélő Majláth is, átvették.

²⁾ Callimachus i. m. 514. l.

A felállítást a török állással párhuzamos háton nem lehet választani, mert ekkor a jobb szárny a megkerülésnek teljességgel ki lett volna szolgáltatva, s egy a magaslatról e szárnyra intézett roham az egész harczenes felállítást megbomlasztja vala. A jobb szárnyat tehát Várna felé hátra kellett vonni, miből az ívalakú fölállítás önként keletkezett. De e szárny helyzete — Várna erőssége nagy ürméretű s messzehordó ágyúkkal nem bírván — még így is igen veszélyes volt, s hogy Hunyady ezt felismerte, mutatja a rendkívüli gondoskodás, melylyel e szárnynak nagyobb szilárdságot igyekszik kölcsönözni; először is e szárny mögé külön *szárnytartalékot* állít, a nagyváradi püspök banderiumát, melyet a lengyel csapatok javával¹⁾ erősít; de ez még mind kevés; a szárny védelmére oda állítja még a szekérvárat a tüzérség egy részével és a gyalogsággal, mi a szárnynak nagy erőt kölcsönözhetett; végre a még rendelkezésre álló lövegeket úgy helyezi el, hogy a közeledés — tehát a szárny megkerülése — lehetetlenné tétessék.

Az első harczenes vonalban állanak a legjobb, leginkább megbízható csapatok; az oláhokat, kik iránt bizalma nem teljes, a második harczenes vonalban *tartalékviszonyba* helyezi, hogy majdan azokat személyesen vezesse a harczenesbe; de e mellett tart még vissza a saját és a király csapataiból egynémely válogatott nehéz lovas csapatokat, hogy a harczenes bármely pontján, a kifejlődő helyzethez képest kellő erővel fölléphessen. Végre gondoskodik a király biztosságáról, kit a legkevésbé veszélyeztetett helyre állít s mellé elég erős, magyar és lengyel vitézekből álló kíséretet rendel.

Az intézkedések összesége fényesen tanúskodik hadvezéri képességeiről, bölcs előrelátásáról s lovagias jelleméről; ha magunkat a viszonyokba belegondoljuk, alig tudnánk az intézkedések közül csak egyet is kárhóztatni; azok majd kivétel nélkül kifogástalanok; az adott viszonyok és körülmények közt jobban intézkedni nem lehetett.

Hogy miért lett mégis a csata vége győzelem helyett gyászos vereség? Azt csak a gondviselés tudja s annak okai, útjai kifürkészhetetlenek.

¹⁾ Ugy Bobricz mint Tarnow csapatai magokat már a megelőző napokban kitüntették.

A CSATA LEFOLYÁSA.

Alig tüntek föl a nap első sugarai Várna és a szomszédos hegyek ormain, az ozmán hadak óriási tömegei megmozdultak, hogy a völgyből, melyben táboruk állott, a már megismertetett hegyháton csatarendbe álljanak; egyidejűleg előre vonultak ama csapatrészek is, melyek az első harczvonal bal szárnyát fedezendő, az északi magaslatok felé tartottak.

A magyar sereg nem nyomúl elő, hogy a törökök fejlődésben levő tömegeit megrohanja, hanem Dlugoss előadása szerint három órán át mozdulatlanul veszteglett.

A kútfőkben sehol sem említetik, hogy a magyarok a harcz-felállítást még a megelőző est folyamán, vagy pedig a csata napjának reggelén foganatosították-e? Miután a magyarok a török fő-sereg jelenlétét csak alkonyat felé vették észre, mi úgy véljük, hogy a csapatok csak a csata napjának hajnalán vonultak felállításaikba, amikor Hunyady magát már elegendőkép tájékozhatta; a három órai veszteglés tehát csak azokra nézve értendő, kik felállításaikba elsőként érkeztek meg; a harczvonal többi részein még folytak az állások elfoglalására törekvő részek mozdulatai, a jobb szárnyon pedig a szekérvár elkészítése, elsánczolása s a lövegek elhelyezése.

Egyébiránt az sincs kizárva, hogy a magyarok az állásokba már a megelőző estén bevonultak s a sereg — nem lévén szándéka támadólag előnyomúlni — a török sereg fölvonulását s a támadás megindítását bevárta; az ily eljárás a korszak nézeteivel s hadművészeti elveivel nem ellenkezett.

Ez idő alatt keletkezett az írók által közönségesen fölemlített hirtelen vihar, mely a magyar sereg zászlóit — a Szt. György zászló kivételével — szétszaggatá, sőt némelyiket, tartóik kezéből kiragadva, össze is töré; természetes dolog, hogy ez, kapcsolatban más körülményekkel¹⁾ és a szegedi béke fölbontása napján észlelt

¹⁾ Ulászló sisakját öltözködéskor az apród elejté, s midőn lovára ült, az megbokrosodott.

tünetekkel, melyekre most mindnyájan visszaemlékeztek, a csata kimenetelére szerencsétlen előjelnek tekintetett.

A harc a magyar jobb szárnyon.¹⁾

A török főszereg harczielállítását még alig fejezé be, midőn *reggel kilencz óra* tájban az északi magaslatokról, a harc bevezetésére s a főszeregmozdulatainak leplezésére előretolt irreguláris gyalogság, nyílharcot kezdve, majd a lovasság is (az akindsik) mintegy 15,000 főnyi számerőben, a magyar jobb szárny által elfoglalt gerincz mentén lefelé ereszkedett s a gerinczen álló horvát bán és egri püspök dandárainak tartott; a magyarok nehogy a rohamot a gerinczen fölfelé nagyobb távolságra kelljen intézniök, nyugodtan engedék őket közeledni, majd hirtelen nekik rohanva, velök oly hevesen csaptak össze, hogy a török könnyű lovasok, a magyar nehéz lovasság lökemét ki nem tartva, legott hátrálni kénytelenítették; rövid kézi tusa után az egész csoport visszanyomatott, s az említett magyar bandériumok által egész a magaslat meredekebb részéig üldöztetett.

Ámde ez idő alatt a török főszereg első harczvonalának bal szárnya, a Karadsa vezérlete alatt álló ázsiai lovasság is megindult s a terep mélyedéseket ügyesen fölhasználva, közeledett a magyar jobb szárny felé. Az akindsik futását látva, Karadsa csapatai az üldöző magyarokra vetették magokat s az egri püspököt s Thalloczyt hevesen megtámadva hátrálásra bírták.

A legszélső jobb szárnyon a mélyedésben álló Julián és Dominis nagyváradi püspök a dolgok e fordulatát nem látták, csak azt, hogy Rozgonyi és Thalloczy a törökök első rohamát visszaverve, azokat üldözni kezdék; hogy tehát a győzelemben nekik is részők legyen, előbb a mélyedésen fölfelé haladva, majd nyugotnak tartva, üldözés czéljából szintén előnyomultak; a gerinczre érve, azonban ott nem a nevezett főurak csapatait, hanem a török ázsiai lovasság zömét találták; ezek rögtön feljök fordulva, őket bal oldalukban megrohanták s rövid küzdelem után a völgybe

¹⁾ Telekynél, Horváthnál a szárnyak össze-vissza keverése folytán a csata leírása annyira kuszált s ellenmondó, hogy teljességgel érthetetlen. Szalay, Majláth stb. nem elég részletesek. Igen szép és rendszeres Köhler előadása, melyet — miután azt a kútfőkkel lépten-nyomon összehasonlítottuk — sok helyütt szívesen követünk.

visszavetve, mindkét bandériumot teljességgel szétverték s részint a szekérvár részint a mocsarak felé üldözni kezdék.

A horvát bán és az egri püspök ezalatt a hátráló mozdulatot folytatva, már az eredeti állás felé közeledtek; itt Thalloczy, nyilván azon várakozásban, hogy a keresztesek és a tartalékban álló nagyváradi püspök által támogattni fog, hirtelen visszafordult s a harcot az ázsiai lovassággal újra fölvette; első lökeme, melyet az egri püspök vitézül támogatott, sikerült is, de Karadsa ekkor — több ellenséggel már dolga nem lévén — egész erővel vetette magát a két dandárra s az egri bandériumot teljesen szétverte, s Thalloczy csapatait is nagy erővel vetette vissza.

A magyar jobb szárny, ezek szerint most már teljesen megverve s szétugrasztva, a szekérvár, Várna és a mocsarak felé futott; a nagyváradi püspök menekülésközben nekiugratott a sekély tónak, de az iszapban elmerült; Rozgonyi Simon, egri püspök, kezdetben Várna felé menekült, majd magát meggondolva a csataterre visszatért s nyoma veszett; hihetőleg szintén a mocsarakban veszett el. Thalloczy és Julián csapataik maradékával a szekérvárhoz menekültek, hol egy körülbelül 200 lovasra tehető csoport gyűlt össze; a többi részek a törökök által minden irányban szét-szórattak.

Az előbb említett kis csoport a szekérvárnál Szt. László zászlója körül gyülekezett s minden oldalról körülvéve, elkeseredett küzdelmet folytatott, magát leginkább hosszú lándzsái által védve; e küzdelemben esett el hősi harcban a két lengyel vitéz, Bobricz Lesko és Tarnowi János is. A török erőt, mely a kis csoportot körülvette Palatio, fi szintén a csoportban volt, mintegy 3000 lovasra becsüli. A törökök nagyobb része azonban a szekérvárnak esett, néhány kocsit felfordítva oda behatolt s míg egy része a bent levőkkel harczolt, más része fosztogatni kezdé.

E válságos pillanatban, midőn a körülvelt kis csoport már a végkimerüléshez volt közel, érkezett meg Hunyady az oláh tartalékkal s a király a tartalékban volt többi csapatokkal.

A tartalékok egyesült rohama a törököket rögtön visszavetette s rövid közdelem után, melyben az ázsiai lovasság vezére, Karadsa béglerbég is elesett, az egész török balszárny a csatater elhagyására s menekülésre kényszerítettetett. A király és Hunyady

most egész erővel az üldözéshez láttak, melyben a megvert magyar jobb szárny lassankint összegyülekező többi része is résztvettek. Az üldözés majdnem a török főállásig, a janicsárok fölállításáig terjedt; itt végre Hunyady az üldözést megszüntetve, csapatait az eredeti fölállításához való visszatérés közben hátrafelé gyülekeztette.¹⁾

A szekérvárhoz érve látták, hogy ott a visszamaradtok közt újra kemény harc folyik; Hunyady és a király a törököket itt újra megrohanva visszavetették s így a jobb szárnyról az ellenséget teljesen visszaverték. A magyar jobb szárny előtti teret 3000 török holtteste borította.

A győzelem ez oldalon teljes volt.

Hunyady a királylyal a középhez érve, bámulva tapasztalá, hogy az oláh tartalék még most sem tért vissza fölállításába, mint azt az üldözés beszüntetése alkalmával rendelé. Az oka ennek az volt, hogy az oláhok a messze terjedő üldözésnél, a szultán fölállítása mögé jutva, midőn az ott biztonságba helyezett podgyászt megpillantották, menten neki estek s féktelen rablási vágyuknak engedve, megfélekedtek parancsról, kötelességről s teljesen a fosztogatásnak adák magokat. Hiába küldé értők Hunyady, hiába ment el maga a fővezér; a gazdag zsákmány annyira leköté őket, hogy attól megválni nem tudának.

Hunyady csüggetegen tért vissza a királyhoz de csak rövid ideig maradhatott itt, mert a sereg balszárnyán is válság támadt, mely jelenlétét igénylé. Felkéré tehát a királyt,²⁾ hogy felállításában mindaddig megmaradna, míg ő a balszárnyon az ütközetet helyreállítja, a szétszört részeket őrserge körül gyülekeztetni s így egy újabb tartalékot létesíteni igyekezzék, melyre a végső döntésnél

¹⁾ Karadsa némely források szerint szárnyának megverése után a janicsárokhoz menekült s ott esett el. Ez azonban tévedés, s legjobban igazolja Hunyady többször idézett levele. Századok. 1869. VIII. Ubi etiam inprimis hoc congressu perfidus ille basa vice imperator Turcarum interiit stb. Bizonyítja még Chalcocondylas és Leuwencavius is.

²⁾ E felette fontos körülményt a lengyel írók elhallgatják, mert Hunyady lovagiaságának fényes bizonyítéka s mert a csata elvesztése ép e rendelkezés meg nem tartásának következménye. De bizonyítja ezt Chalcocondylas VII. 336. és több más forrás.

még esetleg szükség lehet. Ezek után a kéznél levő csapatokat, valószínűleg a meg nem támadott középben álló királyi népekből, magához véve, a balszárnyon tomboló ütközet színhelyére siet.

Harcz a magyar balszárnyon. A magyar balszárnyon a harc sokkal később vette kezdetét; ennek magyarázata abban rejlik, hogy Murad szultán fölismerve, miszerint a jobb szárny képezi a magyar fölállítás leghozzáférhetőbb s leggyöngébb pontját, a támadás súlyát ez irányba helyezte; mutatja ezt az irreguláris csapatok elöretolása s az ázsiai lovasság korai előnyomulása; míg ott valamely előny kivivatnék, a jobb szárny visszatartatott. A harc a jobb szárnyon azonban soká húzódván, Daud pasa ruméliai béglerbég, az európai lovasságot is támadásra indítá.

A török jobb szárny és a magyar vitézek közt itt heves küzdelem fejlődött ki, mely hosszú időn át eldöntetlen maradt; végre a törökök — talán a jobbra álló s meg nem támadott csapatok támogatásával — visszavették; a magyar dandárok őket nyomban üldözvén, már majd a janicsárok állásáig érték, midőn Daud pasa lovasaival hirtelen visszafordulván, a rendetlenségben üldöző magyarokra rohant. A koczka megfordult; az üldözőkből üldözöttek váltak s egész az eredeti fölállításig megállapodásra még csak nem is gondolhattak. Itt azonban az üldöző törökökkel újra szembe állván, a harcot megújíták; ámde ők útközben csak megfoghattak, de meg nem szaporodának, míg Daud pasa támogatására a zsoldos spahik fényes csapatai érkeztek meg.

Ily körülmények közt a magyar csapatok magokat soká alig tarthatták volna; de szerencsére ekkor, midőn a válság már közeledett, ott termelt az ázsiai lovasság üldözéséből visszatérő Hunyady s nehéz lovasaival a spahik oldalának esvén, a harcot rövid idő alatt a magyarok javára döntötte el. Az európai lovasság is meggyőzetvén, rendetlen futásban menekült.

Hunyady ily módon a török jobb szárny fölött is diadalra segíté a magyar fegyvereket.¹⁾

A döntés. A török hadsereg mindkét szárnya meg volt tehát

¹⁾ A lengyel írók a magyar balszárny e diadalát szintén elhallgatják, irgylve Hunyady babérait; de elbeszéli azt Chalcocondylas s elismerik kivétel nélkül a keleti írók is.

már verve s a közeli falvakon a menekülő török lovasok százai vágattak át. Csak a szultán állott még a janicsárok élén.

Murad élénk figyelemmel kíséré a harc minden tünetét; már akkor, midőn seregének balszárnya megfutamodott, aggodalommal telt el, mely fokozódott a jobb szárny első kudarczánál; az európai lovasság és a spahik együttes föllépése rövid időre helyre állítá ugyan az ütközetet, de ez előny is csakhamar elenyészett; Hunyady e szárnyat is visszaverte s a szultán végre, bármerre tekintett is, nem látott mást, mint seregei vad futását; egyik csapat a másik után rohant el előtte, üldöztetve a magyar vitézek által.

Ekkor csüggedés szállta meg szívét, s győzelmet többé nem remélve, maga is futásban akart menedéket keresni. De környezete még mindig remélt s a főurak egyike, visszafelé fordított lova kantárszárát megragadva, esdekelve kérte őt, hogy maradjon továbbra is helyén.¹⁾

A szultán erre csüggedését leküzdve, a kétségbeesés elszántságával, a maradásra határozá el magát; végig járva janicsárjai sorát, őket kitartásra, majd a szegedi eltépett szerződést körülhordoztatván, boszúra s megtorlásra buzdítá; végre fohászzkodott az Istenhez és a prófétához, hogy seregének adja a győzelmet.²⁾

A magyarok részéről Hunyady csapataival együtt még teljességgel az ellenség üldözésével vala elfoglalva, a király pedig kíséretével a fővezér által megjelölt helyen állott s gyönyörködve szemlélé serege győzelmét.

Nem így a király lengyel környezete, mely irigykedve látá, hogy az ellenség csak Hunyady hatalmas karjának enged; mindinkább fölhevülve, ostromolni kezdék a királyt, ne engedjen minden dicsőséget Hunyadynak és a magyaroknak; nem illő a királyhoz, mondák, hogy tétlenül vesztegeljen, míg vezére győzelmet arat; rohanja meg a szultánt s a janicsárokat, kik úgy is futó

¹⁾ E jelenet az összes kútfők által megerősítettik; a tartóztató némelek szerint Karadsa volt, de ez, mint láttuk, téves; a tartóztatót különben egy magyar nyíl vagy dárda terítette le.

²⁾ Hammer s utána mások állítják, hogy Murad, a keresztények Istenéhez folyamodott; de ez téves. Lásd Vámbéry i. m. 213—214. l.

lovasságukat követendik; a ki a szultánt s testőrségét leküzdí, azé a dicsőség koronája.

Az ifjú s harcuzvagyó király mohón kapott e fölhíváson s megfelelkezve hú fővezére kérelméről s rendelkezéséről, kiadá a parancsot az indulásra.

Csekély számú testőrsége s a mellé rendelt 500 lovas kíséretében indult meg a király végzetes útjára, melyből nem vala többé visszaterendő. Elszántan vágtatott a vakmerő kis csoport a janicsárok áttörhetlen falhoz hasonló, mozdulatlan tömegének; közelökbe érve, nyílzápor fogadta őket, majd árkok, mellvédek és palánkok, majd a janicsárok magas pajzsai állják útjokat; de őket mi sem tartóztathatja föl, s hősies elszántsággal betörnek a janicsárok tömör sorai közé.

A szultán kipróbált s harczedzett vitézei egy pillanatra elbámulnak a kis csoport vakmerőségén s csapásaiknak engedve, megnyitják soraikat; de e sorok a következő pillanatban újra összezárkoznak s a király maroknyi kíséretével, minden oldalról körülfogva, kétségbeesett küzdelmet folytat a török hadsereg legvitézebb bajnokaival.

Hunyady az üldözésről visszatérve, bámulva hallá a történeteket; a közelében levő vitézeket gyorsan összeszedve, aggódó szívvel rohant a janicsárok tömegéhez, hogy a királyt, ha még idő van, föltartóztassa; ha nincs, a veszélyből kivágja.

De már későn érkezett.¹⁾ A király és hős társai egyenetlen küzdelme nem soká tartott; egyenkint elhullottak ók a janicsárok

¹⁾ E körülményre nézve Callimachus (i. m. 517. l.) azt állítja, hogy Hunyady még a király küzdelme alatt érkezett oda s hiába igyekezett őt a visszatérésre bírni; Dlugoss ezenfelül Hunyady jellemét szennyező kifejezéseket ad Ulászló szájába; Dlugoss rosszakaratú kifejezései nem érdemesek arra, hogy velök valaki foglalkozzék; azonban úgy ő, mint Callimachus — s utána Teleky — kevés fogalommal bírhattak a harcuzról, ha harc közben ily tárgyalásokat lehetőnek tartottak. Ha Hunyady a királyt még életben találja, úgy jelleménél fogva semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy vitézeivel minden áron útat nyit magának a királyhoz s őt, beleegyezésével, vagy akarata ellenére, de minden esetre körülfogja s vagy kivágja a tömkelegből, vagy saját testével földi s vele együtt hal meg; Hunyady odaérkezésekor tehát a királynak már halva kellett lenni, s ő csak holttestéért tehetett kísérletet.

csapásai alatt s e sors érte el Ulászlót is; lova hátulsó lábainak idegeit egy janicsár bárdja átvágván, a ló leesett s a király számtalan sebből vérezve, holtan összeroskadt. Fejét egy Kodzsa Chizr nevű janicsár vágta le s a szultánhoz vitte, ki azt póznára tüzetvén, körülhordoztatá.

A király halálának híre villámgyorsan terjedt el a csata-terén, a magyarok közt rémületet, a törökök közt új lelkesedést gerjesztvén.

Az üldözésből visszatérő magyar csapatok a király halálának hírére minden irányban szétfutottak s e pillanattól fogva mindenki csak a menekülésre gondolt.

Hunyadynak minden fáradozása, hogy a sereg egy részét összegyűjtse s ha már a király életét meg nem menthette, legalább holttestét birtokába ejtse, sikertelen maradt; a futamodókat mi sem volt képes többé föltartóztatni; az oláhok zsákmányukkal már rég útban voltak a Duna felé.

Ily körülmények között Hunyady s a néhány vitéz bajnok, ki vele tartott, szintén nem tehetett egyebet, mint hogy a menekülést északi vagy nyugati irányban megkísérelje.

Az üldözéssel a szultán Daud pasát bizta meg; hogy ez üldözés nem lehetett hatályos, már azért is természetes, mivel csapatainak nagy része szintén menekülőben volt és a magyarok által üldöztetett. A törökök az éj beállta miatt a szekérvár megtámadását más napra halasztották. Bárha itt az éjjel több, az üldözésből visszatérő csapat gyülekezett, a szekérvár megrohanása s elfoglalása a törököknek most már aránylag kevés fáradságot okozott. Itt esett el állítólag Julián bibornok, Báthory István s többen mások. A jelenlevők egy része elmenekült, más része, köztük az egész gyalogság, felkonczoltatott, végre a megmaradottak rabszolgákká tétettek.

Hunyady János Oláhországon át igyekezett hazájába jutni, de az álnok oláh fejedelem, Vlad Drakul parancsára elfogatván, csak Héderváry Lőrincz nádor és az országgyűlés fenyegető követelése útján szabadult meg.

A magyar sereg vesztesége 10—12,000 főre, a törököké Bonfin szerint 30,000-re, Beheim szerint 70,000-re rugott; Dlugoss a két fél veszteségét együtt 80,000 főre teszi. «Igy nem szeret-

nek még egyszer győzni», kiáltott föl állítólag Murad szultán, midőn a csatatéren végig haladva, ott hívei ezreit találta holtan elterülve.

A csata előadását befejezve, most még csak egy kérdés merül föl, melyre a feleletet kétségtelenül mindenki várja s ez: *mi volt a várnai vereség oka?*

Természetes dolog, hogy a kútfők s leírók véleménye e kérdésben is szerteágazó. Egy része Isten büntetését látja a vereségben, a hit és eskü megszegéseért; ez feleletnek ugyan elég kényelmes, de a kutató elmét, a történelmi igazság keresőjét alig elégíti ki. Más rész az okot a személyekben keresi s elfoglalt álláspontjához képest vagy Ulászlót, vagy Hunyadyt, vagy Julián bibornokot okolja. Ismét más rész a rossz fölállításnak vagy a harcz egyes mozzanatai helytelen lefolyásának tulajdonítja a csata elvesztését.

Mi mindezen körülményekre nézve véleményünket az illető helyeken már megmondottuk s itt ennél fogva a csatavesztés okait csak röviden összegezzük:

1. A magyar hadjárat szerződészegés, eskütörés folyománya lévén, nélkülözötte az erkölcsi alapot. A sereg minden egyes harczosa érezte, hogy az ügy igazsága mellett is az eljárás jogtalan; míg a dolgok jól mentek, addig az nem volt baj; de midőn a válság beállott, az órákon át dicsőségesen folytatott harcz eredménye egy csapásra elveszett; a király póznára tűzött véres feje körül a vallásos, de e mellett babonához hajló tömeg a földöntúli igazságszolgáltatás pallosát látni nagyon is hajlandó lehetett, s összetömörülés, erőteljes visszatörítés helyett (mint ez például a lützeni csatában Gusztáv Adolf halála után történt) csak menekülésre gondolt s szétfutott.

2. A hadjárat sem politikailag, sem katonailag kellőképp előkészítve nem volt. Politikailag nem, mert a király megelégedett a kétes értékű ígéretekkel, a helyett, hogy kötelező szerződést kötött volna, mely a segédhadak erejét, beérkezési idejét s helyét tüzetesen megállapítja. Katonailag nem, mert a sereg számereje, összeállítás, felszerelése a vállalat nagyságával arányban nem állott.

3. A hadjárat megindítása elhamarkodott volt, mert a sereg megindult, mielőtt teljesen gyülekezve s a segédhadak pontos megérkezése felől megnyugtató lett volna.

4. A hadműveleti vonal megváltoztatása folytán elesett a sereg azon előnytől, hogy Drinápolyt közvetlen fenyegetve, az ellenséget hatályosan befolyásolja s céltalanul bolyongva, önhibájából kelepczébe jutott. Valószínű, hogy az akadályok a Sipka szoroson való átkelésnél is le lettek volna győzhetőek s a török, székhelyét látva megtámadni, kevésbé elhatározott magatartást tanúsít, vagy ha igen, az összeütközés kedvezőbb viszonyok közt történik meg.

5. A pápai hajóhad árulása, lelkiismeretlensége vagy gyámoltalansága a hadjárat balsikerének egyik legfőbb oka. Ha Muradot akkor az átkelésben megakadályozza, az ozmán lábát Európában talán soha többé meg nem vetheti.

6. A magyar sereg elővigyázati rendszabályai elégtelenek voltak; ha a szultán seregét idejekorán észreveszi, a várnai zsákutczába be nem megy.

7. A sereg Várnánál elhatározásának nem volt többé ura; a csatát el *kellott* fogadni s ez már *fél vereség*; első eredménye volt, hogy a csata helyét meg nem választhatta s a devini tóval oldalában s hátában föllállítása csak relative volt jó, de harcászatiilag kedvezőtlen, melyet Hunyady jeles intézkedéseivel is alig birt ellensúlyozni.

8. Az oláhok gyáva s kapzsi magaviselete Hunyadyt megfosztotta a döntésre szánt tartaléktól s ennek pótlására erővel nem rendelkezett; pedig hogy Hunyady a tartalékok alkalmazásában mester volt, mutatja, hogy velök a török tízszerte erősebb szárnyhadakat dicsőségesen megverte s szétűzte.

9. Az üldözésnél a magyarokat a harc heve elragadta s az üldöző csapat kiesvén a fővezér kezéből, nem volt többé gyülekeztethető. Az üldözés «à outrance», vagy mint Blücher mondotta, «az ember és ló végső lehelletéig» tökéletesen helyes és jogos, de csak a csata *végével*; addig, míg le nem küzdött, sőt érintetlen ellenséges tömegek állanak a csatatéren, nagy harcászati hiba, melynek következményei el nem maradnak.

10. Végre Ulászló meggondolatlan s vakmerő rohama, mely a sikernek még csak látszatával sem bírhatott, kivette a már-már kivívott győzelmet a fővezér kezéből s az egész napi küzdelem eredményét egy csapással megsemmisítette. Ha a király Hunyady taná-

csát s rendeleteit követve helyén marad s a szétszórt csapatokból egy új tartalékot alkot, ennek segélyével a janicsárok is kétségtelesenül le lettek volna küzdhetők.

Látjuk tehát, hogy Hunyady a nagy túlerő s egyéb számtalan hátrányos körülmények, veszélyes helyzetek stb. daczára lángeszével, rettenthetlen bátorságával s lélekjelenlétével minden akadály fölött diadalmaskodik s már a zászlót, mely az egész kereszténység megszabadításának zászlója leendett, magasra emelni készül, midőn egy ifjú, hiú hízlegések s biztatások következtében, botor tettekre engedi magát ragadtatni, melynek következménye oly nagy s oly rögtöni, hogy a diadal zászlója a fővezér kezéből kiesik.

A fősoroltak közt az utolsó tehát méltán a csatavesztés első és főokának mondható.

* * *

A várnai csatát tárgyaló tanulmányunkat nem fejezhetjük be a nélkül, hogy hozzá némely megjegyzést ne fűgesszünk.

Már értekezésünk elején kimutatni igyekeztünk, hogy a várnai csata nemcsak hazánk történelmének, hanem a *világtörténelemnek* egyik nagy fontosságú, nagy jelentőségű s következményeiben alig belátható horderejű mozzanata, mely méltán igényt tarthatott volna arra, hogy a magyar történetírás vele többet és behatóbban foglalkozzék. Hogy mily jelentőséget tulajdonított a XV. század a várnai eseményeknek, s hogy mily nagy és gazdag annak külföldi, különösen lengyel irodalma, e felől meglepő képet nyújt Zeissberg már említett tanulmánya,¹⁾ melyet helyel-közzel, különösen a történeti kútfők bírálata szempontjából, mi is fölhasználtunk.

Evvél szemben a magyar történetírás a várnai eseményekkel alig foglalkozik, s ha foglalkozik is, vagy egyoldalúlag, mint Vaszary műve, vagy felületesen, mint a történeti kézikönyvek túlnyomó nagy része.

Katonai írók közül is eddig csak kettő foglalkozott e tárggyal, ámde tanulmányát mindkettő a kézi könyvek homályos,

¹⁾ Zeissberg «Analecten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts». Zeitschr. f. öst. Gymn. 1871.

kúszált és ellenmondó adataira alapította, s így az aránylag jobb és élvezhetőbb katonai leírásokat is eddig csak külföldi, német írónak köszönhattuk. Mi megkísérlettük a csatának egy kimerítőbb, a kútfőket és a külföldi irodalmat jobban méltató kritikai leírását adni; de tanulmányunk folyamán azon meggyőződésre jutottunk, hogy munkánk még mindig csak ideiglenes vázlat, csak előmunkálat lehet a várnai csata egy későbbi leírója számára, még pedig a következő okokból:

Először, mivel az esemény teljesen kimerítő leírása, a kútfők szigorú bírálata, azok véleményeinek kiegyenlítése stb. egy, valamely folyóirat keretébe szorított, tanulmányban kivihetetlen; ez egy nagy, talán kötetekre terjedő műben volna csak lehetséges; másodsor, mivel e történeti eseményre nézve még sokoldalú bűvár-lat szükséges, hogy az események mindannyian kellőképp földerítessenek, hiteles adatok alapján igazoltassanak; történetíróink közül a Hunyady-korral többen foglalkoznak s így nem lehetetlen, hogy majd a várnai csata is megtalálja a maga bűvárát, ki az eseményeket igazoló adatokat összegyűjti; találkozni fog olyan is, ki a csata színhelyét fölkeresvén, ottani észleleteinek s tanulmányának eredményét közzéteszi. Akkor azután majd megszülethetik a mű, mely e nagy fontosságú eseményt méltó módon megörökíti.

Addig is azonban talán jó szolgálatot tesz e kisebb s igénytelenebb munka is, melynek egyik mellékcélja még az is volt, miszerint bemutassa, hogy a hadművészet igazságainak tanulmányozására hazai hadtörténelmünk is bő anyagot szolgáltat és a magyar katonának, ki a hadászat, harcászat vagy más katonai tudományágak művelésénél hadtörténelmi bizonyítékot keres vagy példát idézni óhajt, nem szükséges mindig és mindenkor idegen népek hadtörténelmében kutatni; talál ily példákat a magyar hadtörténelemben is, s e példák tanulmányozása részére még azon előnyt is nyújtja, hogy közelebbről megismerkedik nemzetünk dicsőségben gazdag történelmével, hazánk nagy fiainak történelmi szereplésével; a tanulmányozás felkelti a hazafiúi lelkesedést s a tanulmányozó megerősödik a magyar ember legszebb és legszentebb erényében, a hazaszeretetben.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.